

TANIL BORA • Milliyetçiliğin Provokasyonu

Birikim Yayınları, 1991-1992 (2 baskı)
© 1991 Birikim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

İletişim Yayınları 2668 • Birikim Kitapları 27
ISBN-13: 978-975-05-2473-8
© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)
1. BASKI 2018, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Drago Havranek (Hırvat P.E.N. Kulübü'nün
“Greetings from Croatia” başlıklı kartpostal dizisinden)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

TANIL BORA

Milliyetçiliğin Provokasyonu

Yugoslavya

TANIL BORA 1963 Ankara doğumlu. İstanbul Erkek Lisesi'ni ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. 1984-88 arasında haftalık haber dergisi *Yeni Gündem*'de gazetecilik yaptı. 1988'den beri İletişim Yayınları'nda araştırma-inceleme dizisi editörüdür. O zamandan beri kitap çevirimenliğiyle de meşguldür. 1993'ten 2014'e kadar üç aylık sosyal bilimler dergisi *Toplum&Bilim* dergisinin yayın yönetmenliğini yaptı. 1989'dan beri düzenli yazdığı aylık sosyalist kültür dergisi *Birikim*'in 2012'de yayın koordinatörlüğünü, 2016'da yayın yönetmenliğini üstlendi.

Ağırlıklı çalışma alanları, Türkiye'de siyasal düşünceler, özellikle sağ ideoloji ve milliyetçiliktir. Bu konularda yayımlanmış kitapları: *Devlet Ocak Dergâh - 1980'lerde Ülkücü Hareket* (Kemal Can'la birlikte - İletişim Yayınları, 1991), *Milliyetçiliğin Kara Baharı* (Birikim Yayınları, 1995), *Türk Sağının Üç Hali* (Birikim Yayınları, 1998), *Devlet ve Kuzgun - 1990'lardan 2000'lere MHP* (Kemal Can'la birlikte - İletişim Yayınları, 2004), *Medeniyet Kaybı - Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar* (Birikim Yayınları, 2006), *Türkiye'nin Linç Rejimi* (Birikim Yayınları, 2008), *Sol, Solizm, Pragmatizm* (Birikim Yayınları, 2010), *Cereyanlar - Türkiye'de Siyasî İdeolojiler* (İletişim Yayınları, 2017), *Zamanın Kelimeleri* (Birikim Kitapları, 2018).

Eski Yugoslavya'yla ilgili elinizdeki kitabın yanısıra "*Yeni Dünya Düzeni*"nin Av Sahası Bosna-Hersek adlı bir kitabı bulunmaktadır (Birikim Yayınları, 1994).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ · ÖMER LAÇINER.....	9
2. BASKIYA NOT · TANIL BORA.....	17
Giriş	19
BİRİNCİ BÖLÜM	
Habsburg ve Osmanlı Egemenliklerinden “Birinci Yugoslavya”ya	23
Milliyetçilik ve Pan-(Yugo)Slavizm.....	26
İlk sosyalistler.....	38
Birinci Dünya Savaşı ve “Birinci Yugoslavya”nın kuruluşu.....	41
Sırp hegemonyası ve monarko-faşizm.....	47
İKİNCİ BÖLÜM	
Anti-faşist Kurtuluş Savaşı ve “İkinci Yugoslavya”	53
Ustaşa devleti.....	53
Anti-faşist Partizan savaşı ve Stalin’le ilk imtihan.....	56
Kurtuluş ve devrim.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“Stalinist Dönem”den

“Yugoslav Milli Sosyalizm Modeli”ne	65
Kopuş	67
Bağlantısızlar hareketi	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

“Pazar Sosyalizmi”, “Özyönetim Demokrasisi”,

“Milletler Mozayığı” - Zaaflar, Çelişkiler	73
“Özyönetim” ve “demokrasi”nin sınırları.....	74
Yeni Sınıf	76
“Pazar sosyalizmi”	80
“Milli mesele”: Sırp hegemonyasına ve zengin kuzeylilere tepki.....	83
Yugoslav ‘68’i	92
‘70’ler: Büyük bunalımın arefesi.....	98

BEŞİNCİ BÖLÜM

Bunalım ve Yükselen Milliyetçilik	103
“İlk günah”: Kosova	104
Neo-Stalinist restorasyon ile kapitalizme teslimiyet arasında.....	106
Sırp milliyetçiliği ve Miloşeviç	112
Miloşeviç’in “yayılməsi” ve Kosova darbesi.....	123
Slovenya’da demokratikleşme ve bağımsızlaşma hareketi.....	128
Hırvatistan’da milliyetçi hareket.....	134
Rejimin çürümesiyle açılan Pandora kutusu: Bosna-Hersek	136
“Tam pazar ekonomisi”ne gidiş ve Ante Markoviç.....	140

ALTINCI BÖLÜM

1990/91: Seçimler ve Çözülüş	143
Sırbistan: Milliyetçilikten şovenizme, ırkçılığa, irredentizme.....	143
Karadağ = Sırbistan?.....	151
Bosna-Hersek: Müslümanların gelecek korkusu.....	152
Makedonya: Irredentizmin hem öznesi hem hedefi.....	155
Slovenya: Bağımsızlığa doğru.....	161
Hırvatistan: Şovenizmin hem öznesi hem hedefi.....	163

YEDİNCİ BÖLÜM

“Üçüncü Yugoslavya” Umudunun Son Demleri	173
Ordu faktörü	173
İflas	179
Miloşević’in geçici ricâtı	182
Krayina’da iç savaş provası	185
“Üçüncü Yugoslavya”yı kurtarma çabaları	190

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Yugoslavya Sorunu Karşısında Batı Dünyası ve “Yeni Dünya Düzeni”	197
Batı’nın “birlik ve beraberlik”çi politikası	198
Hırvatistan ile Slovenya’nın Avrupalı dostları ve Batıcı etnosentrizm	202

DOKUZUNCU BÖLÜM

26 Haziran: İç Savaşın Miladı	209
Federal ordunun ve Batı’nın Slovenya yenilgisi	209
Ateşkes?	215
Hırvatistan’da iç savaş	220
Avrupa Topluluğu’nun iktidarsızlığı ve çelişkileri	224
Ağustos/Eylül: İç savaş tırmanıyor	229
Bosna-Hersek “sirasını” mı bekliyor?	236
Bağımsız Makedonya	240
Kosova, Sancak, Voyvodina	243

EK

Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye	247
---	-----

KAYNAKÇA	254
-----------------------	-----

27 YIL SONRA KISA BİR NOT

Elinizdeki kitabın yayımlanmasının üzerinden otuz yıla yakın zaman geçti. Elbette, konuyla ilgili literatür çok gelişti. Sadece Sloven tarihçi Jože Pirjevec'in muhteşem Tito biyografisi (Almanca: *Tito - Die Biografie*, Antje Kunstmann Verlag Münih 2016), kendi başına bir literatürdür! Türkiye'de Hakan Demir'in önemli akademik çalışmaları var, ayrıca kıymetli arkadaşım Bayram Şen'den öğrendiklerim var. Velhasıl, kitabı baştan aşağı yenilemeyi isterdim. Fakat bin bir iş arasında buna kalkışmıyorum. Haberleştiğim bazı okurlar ve bazı arkadaşlarım, –eski Yugoslavya'yla ilgili yayın kıtlığında–, kitabın mevcut haliyle de iş göreceğine beni ikna ettiler. *Yugoslavya-Milliyetçiliğin Provokasyonu*, onların sayesinde yeniden canlandı. E-canlandı, diyelim. Bu yaşam formuna kavuşmasını da Tuğrul Paşaoğlu'nun fikrine ve Hüsnü Abbas'ın emeğine borçluyuz. Yugo-nostaljiklerle beraber, onlara da çok teşekkür...

TANIL BORA

ÖNSÖZ

ÖMER LAÇINER

Bu kitapta, bir uluslar mozaïği olarak kurulan Yugoslavya'nın bugün artık kaçınılmaz gibi gözükken dağılma, parçalanma noktasına geliş süreci anlatılmaktadır. Galiba bir süre sonra bir başka kitapta da dünün "Sovyetler Birliği"nin ulusal devletlere ayrışması süreci anlatılacak. Herhalde Çin Halk Cumhuriyeti de önümüzdeki yıllarda örneğın Tibet'in, Mançurya'nın ve Sinkiang Uygurları'nın bağımsızlık talepleri karşısında zorlanmaya başlayacak.

Sovyetler Birliği, Çin Halk Cumhuriyeti ve Yugoslavya dünün "sosyalist dünyası"nın görece farklı modelleriydiler. Heririnin de temel kuruluş ideallerinden biri içerdikleri ulusları birarada yaşatmak, hatta kaynaştırmak, daha da ötesi onları öteki uluslarla da kolayca kaynaşabilecek bir yeni toplum haline getirmek idi. Dolayısıyla yukarıda işaret edilen manzara sözkonusu devletlerin şahsında 20. yüzyıl sosyalizminin bu iddia ve hedefinde tam bir başarısızlığa uğradığının tescili anlamına gelmektedir.

Kapitalizm ideologları "ulusal sorun"ların aşılması konusunda o denli iddialı değildiler. Ama onlar da kapitalist dinamiklerin işleyiş süreci içinde giderek herüzeyde ulusal birimlerin aşınıp dağılacığını, tüm sınırlar ortadan kalkmasa bile en azından şimdiki ulus ve kültür dünyaları arasındaki farklılık ve ça-

tışmaların asgariye ineceğini öngörüyorlardı. Oysa dünün “sosyalist blok”u karşısında tartışmasız zaferini ilan ettiği şu noktada kapitalist toplum düzenleri, bu konuda en az ötekiler kadar başarısız kalmışlardır. Dünün ulusal çatışmaları heyulasından hâlâ kurtulamadıkları gibi; her devlet, ya örneğin Fransa ve Belçika gibi vatandaş kitlesini oluşturan kimi kurucu etnik toplulukların bağımsızlık talepleriyle ya da yine tüm Avrupa ülkelerinde olduğu gibi yerli halkla ülkeye göçmen olarak gelip yerleşen topluluklar arasında giderek ulusal sorun boyutları kazanmakta olan gerilimlerle yüzyüzedir.

Ayrı bir kategori oluşturan Hindistan’ın bünyesindeki ulusal toplulukları birarada tutmakta ne denli zorlandığı da ortada. Bu topluluklara kendi özel kimliklerinin üzerinde bir Hint ulusu kimliği kazandırma hülyası başarılı olamamıştır.

Yakın zamanlara kadar ABD, çok farklı ırklardan uluslardan gelme insanların kaynaşarak yepyeni bir ulus yaratabileceklerini gösteren özgün bir örnek olarak sunulurdu. Bu yeni Amerikan ulusunun, ulusçuluğun sorunlar yaratan tüm olumsuzluklarını aynen taşıması bir yana, kendi içinde de ulusal farklılık dinamiği gibi işlemeye başlayan ayrışmaların gerilimini giderek daha fazla yaşadığı görülmektedir. Çok da uzak olmayan bir gelecekte ABD’de, örneğin Avrupa kökenli beyazların, siyahların ve Latin Amerika kökenlilerin kendilerini ayrı uluslar gibi telakki ettikleri bir durumun doğabileceğini söylemek hiç de abesle iştiğal sayılmaz.

Şüphesiz bu bilanço ulus ayrımlarını ve ulusçu ideolojiyi geriletme ve giderek hükümsüz kılma gibi bir boyut içeren Müslümanlık, Hıristiyanlık ve kimi Uzakdoğu dinleri gibi dünya görüşlerinin ve sol-eşitlikçi akımlara ait enternasyonalist yaklaşımın meydanı terkettiği anlamına gelmiyor. Bunlar ellerinden geldiği ölçüde ulusçuluğa direnmeye, hiç olmazsa olumsuz sonuçlarını önlemeye hâlâ çalışmaktadırlar. Ancak şurası da bir gerçektir ki, bu çabalarında yakın geçmişe göre daha az etkili olabilmektedir. Hatta bu akımlar içindeki kimi eğilimler şahlanan milliyetçiliği daha ılımlı bir mecraya sokmak gibi gerekçelerle milli talepleri sahiplenen bir kimliğe bürünebilmektedirler.

Milliyetçi ideolojinin soy temsilcileri için bu durum, milletin aşılması bir toplumsallık kategorisi olduğu gerçeğinin tes-cili olarak yorumlanır. Bunlara göre millet, tıpkı hayvanlar aleminde türlerin teşekkülü gibi –tarihin belli bir noktasında ve belli bir coğrafyada– asli özellikleriyle teşekkül eden insan topluluklarıdır. Nasıl hayvanlar aleminde türlerin kaynaş-p tek türden ibaret bir hayvan alemi oluşması imkansız ise, milletlerin tek bir insanlık toplumu içinde kaynaşması da hemen hemen o denli imkansız, akıl ve tasavvur dışı sayılmalıdır. Milletler şu veya bu dini, o veya öbür türlü bir siyasal-top-lumsal düzeni, ekonomik sistemi benimseyebilir; ama tüm bu biçimlenişler ve zihniyet dünyaları içinde millet asli özelliklerle değişmez bir veri, bir toplumsal kimlik olarak varoluşunu sürdürür. Böyle addedildiğinde şüphesiz kimi siyasal-top-lumsal düzenlerin, ekonomik sistemlerin ve din de dahil ideolojilerin, o milli özellikleri törpüleyen ve dolayısıyla da millet için tehlike teşkil eden yanları olabileceği de öngörülür. O nedenle milliyetçilik yeri geldiğinde kapitalizme de sosyalizme de, milleti aşan bir birliktelik tasavvuru içeren dinî ya da lâdini ideolojilere de karşı çıkar, bunlarla mücadele eder. Bunlarla başedemeyeceğini kestirdiğinde ise, milli kapitalizm veya milli sosyalizm gibi formüllere bürünerek o gelişmeleri mas-setmeye çalışır.

Bu formüllerster milliyetçilerin inisiyatifleriyle öne sürülmüş olsun ister daha farklı ideolojik, toplumsal saiklerle hareket edenler tarafından ortaya konulmuş olsun, hemen daima popü-ler bir destek bulabilmiş ve yine hemen her defasında sonuç milliyetçi ideoloji lehine işlemiştir.

Serinkanlı bir yaklaşım, bütün bu sonuçların kaçınılmaz olduğunu gösterir. Ancak buradan milliyetçiliği aşmaya azimli bir –sol– eğilimin başarı imkanı olmadığı gibi bir yargıya varmak da sözkonusu olamaz. Aksine kapitalizmin ve –bizim ge-leneksel dediğimiz– mevcut sosyalist deneylerin bu konuda başarısızlığını ve başarısızlığa mahkûm olduğunu kabul etmek solun, sosyalizm hareketinin asli kaynaklarına dönerek kendini yenilemesi gereğini teşvik eder. Sosyalizm hareketinin millet

sınırlamalarını aşmış bir toplumsallığın yaratılabilirliği iddiasını yeniden yükseltebilmesinin önkoşulu budur.

* * *

Millet, kapitalizmle birlikte ortaya çıkan, ama onun doğru-
dan, özdeş mantıklı ürünü olmayan bir toplumsallık çerçevesidir.

Bir başka deyişle; belli bir insan topluluğunun kendisini bir millete ait hissetmesi, yani belirli ortak özelliklere –dil, din ya da mezhep, gelenek, görenek vb.– sahip insanlarla özel bir toplumsal bütünlük oluşturduğunu düşünmesi, kapitalizmin iç mantığıyla ilişkili değildir. Ancak, öte yandan sadece kapitalizmin empoze ettiği koşulların varlığında insanlar, kendilerini ait sayabilecekleri en geniş toplumsallık çerçevesinin millet olabileceği anlayışını “doğallıkla” benimseyebilirler.

Bu durum –geleneksel– sosyalizm için de aynı ölçüde geçerlidir. Çünkü kendilerini hereyden önce iktisat zemininde, birer ekonomik sistem olarak tanımlayan kapitalizm ve “sosyalizm” bu nitelikleri nedeniyle insanın toplumsallık ihtiyacına cevap veremezler. Ve zaten iç mantıkları gereği bu ihtiyacın önemini ve özerkliğini kabule yatkın değildirler.

Marx, *Komünist Manifesto*'nun ünlü bölümünde sanayi devrimi üzerinden kapitalizme geçişin yarattığı altüst oluşu, insanlar arası ilişkilere empoze edilen ekonomik konum ve çıkar ölçütünün sonuçlarını anlatır. Meta üretimi ve mübadelesini amaçlaştırdığı için insanı da buradaki fonksiyonundan ibaret sayan, dolayısıyla insanlar arası ilişkileri bu alan için gereklilikleri ölçüsünde “rasyonel” bulan ve bu ilişkilerin çıkar güdüsünce yönlendirildiğini ve yönlendirilmesi gerektiğini esas alan bir zihniyet dünyasının oluşumudur anlatılan. Burada artık kendisini belli toplumsal yükümlülüklerle birlikte tanımlayan insanlar değil, her biri en yakınındaki ile bir çıkar çatışması içinde olabileceğini düşünen, dolayısıyla kendisini tek başına bir birey, bir çıkar öznesi olarak tanımlayan insanlar vardır. Ve bunlar meta üretiminden daha fazla pay alma amaçlı bir “yaşam mücadelesi” verdiklerini varsayarlar.

Geleneksel sosyalizm, bu yaşam mücadelesinin bireyler arasında değil, sınıflar arasında olduğunu söylemekle, böyle adedilmesini istemekle o zihniyet dünyasının dışına çıkmış değildir. Sınıf, sınıfsal örgütlenme –az sonra üzerinde duracağımız– toplumsallık ihtiyacına, aidiyet ve anlam arayışına cevapmış gibi görünürse de, aslında gerek sınıf tanımının içeriği, gerekse de sınıfsal örgütlenmenin de bireysel çıkar rasyonelinin bir biçimi oluşu nedeniyle bu ihtiyacı karşılayamaz.

Oysa insanların hayatı yaşamak için verilen bir kavga gibi görmeleri, ne –özellikle milliyetçilerin– iddia ettiği gibi eski, ezeli bir düşünüş tarzıdır; ne de 18. ve 19. yüzyıl natüralistlerinin dediği gibi nihayet keşfedilmiş bir hakikattir. Tam aksine insanlık, tüm tarihi boyunca doğa durumuna uygun düşen bu yaşama ve “düşünüş” biçiminden uzaklaşmak için uğraşmış; hayatı salt yaşamak için verilen bir kavga olmanın üzerinde bir anlamla donatmak, bu anlamı fiilen yaşamak için didinmiştir. Dinler hemen tüm ideolojiler, sembol arayışları ve genel olarak kültür dediğimiz şey işte bu –hayata doğallık ötesi bir anlam kazandırma– eğiliminin, bu salt insana özgü arayışın ürünleri, ifade biçimleridir.

O nedenle, bir genel kural olarak şu söylenebilir ki; kapitalizm öncesi dönemin cemaatleri, yaşamayı sürdürülebilmek için kurulmuş ilişkilerin yanısıra hayata verilen anlamı da yüklenmiş ilişkilere dayalıdır. Yani iş ile bu anlamın içiçe geçtiği formlar içinde yürütülen, bu bakımdan da organik diyebileceğimiz bütünlüklü bir hayat tarzını içerirler.

Kapitalizm işi, insanlar arası ilişkileri ve biraraya gelişleri meta üretiminin verimlilik kıstaslarına, paylaşımındaki çıkar mantığına tabi kılarak o bütünlüğü dağıtır, anlamı uzaklaştırır, kovar. Daha doğrusu kurdurduğu ilişkilerin nesnel anlamını hayatın anlamı haline getirir.

İnsanal dünyayı içinde yaşam mücadelesinin verildiği bir tür doğa olarak görmek, o doğa içinde kendi yaşam alanını belirleme ihtiyacını da getirir. Hangi insanları içeren bir “doğa” da yaşayabileceğimiz konusunda ise, bu görüş, mantığı gereği gerçekten doğal –ırk gibi– veya doğuşla birlikte kendiliğinden edi-

nilen –dil, din, mezhep, gelenekler gibi– özellikleri taşıyan bir insan topluluğunu işaret eder.

Böylece tanımlanan milletin toplumsallık ihtiyacına cevap verebilmesi için bu birlikteliğe bir anlam atfedilmesi şarttır. Milliyetçi ideolojinin işlevi de budur. Ancak şuna işaret edilmelidir ki, onun bu işlevi yerine getirebilmesi için, insanların milleti yaşam kavgasının sürdüğü, ama yegâne ayakta kalma, kazanma şansının da hemen sadece orada olduğu alan olarak algılamaları gerekir.

Bunun tamamlayıcısı ise, bu alanın dışında, yani öteki milletlerin içinde insan olarak ayakta kalma “kavga”da başarı şansımızın olamayacağı yargısıdır. Ayrıca genel yaşam mücadelesi mantığında onlar rakip, hatta düşman addedilmek durumundadır.

Bu özet, milliyetçiliğin neden daha ziyade toplumun orta ve alt sınıflarınca benimsenen bir ideoloji olduğu noktasına da ışık tutar. Milliyetçiliğin insanın *sonradan* ve *emekle kazanılmış* özellik ve imkânlarına değil, aksine doğal veya doğuştan edinilmiş sayabileceğimiz –ırk, dil, din, gelenek, ülke doğası, “tarih”– boyutlarına vurgu yapması, bunlara kendince anlamlar yüklemesi, bu noktada açıklayıcıdır. Sonradan ve bir tür emekle, insani yeteneklerin ürünü olan imkan ve özelliklerle “öteki” hayat alanlarında da yaşayabileceğini, “öteki” milletten insanlarla bu temelde ilişkiler kurabileceğini bilen, bu vasfına güvenebilen insanın milliyetçiliği aşması, bundan sıyrılması kolaydır. Ama tersine bu vasfını geliştirememiş insan için milliyetçilik, korunma içgüdüsüne cevap veren “doğal” bir ideolojidir. Özellikle sözü edilen o geliştirememiş olma halinden ötürü herhangi bir biçimde bir “tehdit”le karşılaşıldığında milliyetçilik, milletin en doğal özelliğine –ırka– kadar gerileyen, buna dayanarak kendini ifade eden bir hüviyete bürünür.

Buraya kadar anlatılanlar, milliyetçi ideolojinin kapitalizmle birlikte doğan ve yaygınlaşan bir *yaşam tarzıyla* sıkı ilişkisini belirtmek için yeterli sayılabilir. Tekrar vurgulamalıyız ki, bu yaşam tarzını belirleyen sadece iktisadi çıkar güdüsünce davranmak ve hayatı öteki insanlara karşı verilen bir yaşama kav-

gası olarak sürdürme zihniyeti değildir. Bu zihniyet yerleşebildi ise, ana nedeni insanın eylemli varoluş tarzının kaçınılmaz olarak o düşünüşü “çağırıyor” olmasındandır. Dolayısıyla o zihniyet ve onun alt ürünü olan milliyetçilikle ilgili sorunlara gerçek çözümün aranacağı yer de orasıdır.

İnsanları çıkar ilişkisinde ve kendilerine karşı yaşam mücadelesi verdiğimiz bireyler, topluluk veya milletler olarak değil; dayanıştığımız, birlikte hayatlarımızı zenginleştirdiğimiz muhataplar olarak görebileceğimiz bir iş, eylem tarzı, en küçük birimlerden başlayarak nasıl oluşturulabilir? Salt verimlilik, daha çok üretme kıstaslarına göre düzenlenmeyen; yapılışına sırf insana özgü vasıflarımız kadar, olumlu insanî değer ve kaygılarımızla da iştirak edeceğimiz bir eyleme halini, yani iş ile hayata verdiğimiz anlamı bizzat eylemlilik örgüsünde kaynaştırmış bir yaşama tarzı, ikibinlere açılan çağımızın verdiği imkanlar ortasında artık gerçekleştirilebilir görünmüyor mu?

Eğer hayır diyorsak, evet diyecek birikimimiz, cesaret ve arzumuz yoksa Yugoslavya bundan sonra göreceğimizin yanında hayli “temiz” bir milletler çatışması gibi kalacaktır.

2. BASKIYA NOT

TANIL BORA

Bu kitap, Yugoslavya'nın tarihsel macerasına, "millî mesele"de bir "üçüncü yol" umudu, bir alternatif oluşturma potansiyeli açısından bakıyor: Eski SSCB'nin olduğu gibi çokuluslu modern imparatorluk modeli ile bildik millî devlet modeli arasında bir çoğulcu, ademimerkeziyetçi, özyönetimci üçüncü yol umudu... Yugoslavya'da yaşanan iç savaş süreci, kitapta, bu umudun yitişinin, yitirilişinin hikâyesi olarak ele alınıyor.

Milliyetçiliğin Provokasyonu'nun 1. baskısının yayınlanmasından sonra Bosna-Hersek'te yaşanan gelişmelerle bu umut daha da fazla yitti... Hayır, o kadar da değil: Bir kez daha yitti. Zira Bosna-Hersek, bir 'küçük Yugoslavya' veya başlıbaşına 'bir Yugoslavya' idi. Üstelik Bosna-Hersek, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği'nde bayrak çekip para basmaya soyunan "yeni" devletlerin herhangi birisi olmaktan öte, çoğulcu bir toplum modelinin oluşturulması umudunu en fazla –belki de tek– vaadeden ülke idi. Bosna-Hersek'te insanlarla birlikte, etnik veya millî esasa dayanmayan, çokuluslu, çokdinli, çokkültürlü bir toplum tasarımı da kırırma uğratıldı.

Kitabın Giriş bölümünde Batı'nın Balkanlar'a etnosentrik bakışına değiniliyor. Reel politikanın kara gözlükleri ardında iyice 'kemleşen' bu 'öteleyici' bakış, Bosna-Hersek'te bir kez daha ken-

dini gösterdi. Hayır, o kadar değil: Daha da fazla kendini gösterdi. Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı Haris Sladziç'in, 1993 Mayıs sonunda bir İtalyan gazeteciye dediği gibi: "Bize, bir doğal afete, bir depreme bakar gibi baktıkları hissine kapılıyorum."

Yugoslavya'nın 'yitirişi'nin yarattığı umut kırıklığı, Bosna-Hersek'in yitişi ile katmerlendi. Bir "üçüncü yol"un yitişinin yarattığı umut kırıklığını, Bosna-Hersek'i emperyal hegemonya hevesi kırıldığı için 'yitik' sayanlar pek anlayamaz – ve 'bizimki-si' daha sahibidir! Bosna-Hersek'in yitişine ve Bosna-Hersek'te yitene derinleşmek, hem Yugoslavya üzerine çalışmanın yüklediği bir borç, hem "Yeni Dünya Düzeni"ni ve yeni milliyetçiliği bir daha teşrih masasına yatırmak için vesile, hem de 'yitene' karşı bir 'son görev' idi. Bosna-Hersek üzerine yaptığım çalışma (*Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası*); Mart 1994'te yayınlandı.

Hırvat yazar Predrag Matveyeviç'e göre, sosyalist rejimin çök-tüğü, kapitalizmin her şeye kâdir bir güç olmaya yöneldiği ve milliyetçiliklerin kabardığı bu karmaşa döneminde Yugoslavya "bir tür deney alanı veya poligon" oldu. Makedonyalı Arnavut felsefeci Ferid Muhiç, "bir şeyle ilk karşılaşmanın kara bahtı"ndan söz ediyor. Netice: Sırp muhalefetinin önemli isimlerinden, eski Belgrad Belediye Başkanı, dünyaca ünlü mimar Bogdan Bogdanoviç'in Mayıs 1993'te Hırvatistan'da *Nedjeljna* gazetesine söylediği gibi; "içlerine kapanmış, küçük, manyak devletlerimiz olacak". Mamafih bazı Yugoslavyalı ve Yugoslavyacı aydınlar, her şeye rağmen, "küçük, manyak" devletlerin içine kapanmaya razı gelmiyorlar. Halkların karışmışlığını vurguluyor, milli devlet modeline karşı çıkmayı sürdürüyor, milletlerüstü bir Yugoslavya'nın "lüks" değil şart olduğunu savunuyorlar. Örneğin 80'lerin namlı muhalif sosyalistlerinden Milan Nikoliç, bütün cumhuriyetlerin milli-üniter yapılarının bir dizi özerk bölge oluşumuyla esnetilerek, konfederasyon modelinin ihyâsından yana. Makedonyalı sinemacı Vladimir Milçin, "milliyetçilik denizinin ortasında, küçük kara parçalarından oluşan bir Yugoslavya adasının hâlâ var olduğu"nda ısrar ediyor. "Manyak devletler"e karşı, "her şeye rağmen" cilerden başka güvenecek ne var?

Aralık 1994

Giriş

“Yugoslavya bir paradokslar ülkesidir. Bir anlaşma sağlanabilmesi için, önce bunalımın alabildiğine saçma bir noktaya tırmanması gerekir. Durum gerçekten saçmalaştığında çözüm daha kolaylıkla bulunur.”

– ANTE MARKOVIÇ, *Frankfurter Rundschau*,
14 Mayıs 1991

“Havasından mıdır suyundan mıdır pek bilinmez bura insanların inat sürdürmede üzerine yoktur alimallah. Büyük bir olasılıkla dikkafalılıkta birinciliği hiç kimseye kaptırmayız. Politika yapması gereken birinci adamlarımızda bu huy sıkça görülmektedir. Bu güzelim ülkenin Arap saçına dönüştürülmesinde ve burada yaşayan ulus ile azınlıkların nerde ise birbirlerine girmesinde inat denilen faktörün aslan payı geçmiştir.”

– ŞERAFETTİN ÖMER, *Tan* (Pristine),
22 Haziran 1991

“İnat”, “saçmalık”, “mantıksızlık”, “akıldışılık”... İç savaşın alabildiğine kızıştığı 1991 yazında bile Yugoslavya'nın “öyle veya böyle” devamından yana umutlarını korumaya çalışan Yugoslavyalılar, “düşman”ı, böylesi kolektif ruhsal-duygusal özelliklerle açıklıyorlardı. Mikrofonlara, kameralara, silahlara ve “kalabalıklara” hükmedenlerin büyük çoğunluğu ise çok da-

ha yalın ve cisimleşmiş “düşman”ların peşindeydiler: Arnavutlar veya Sırpalar veya Hırvatlar veya Slovenler veya Müslümanlar veya bütün “başka” millî-etnik gruplar...

Yugoslavya'nın siyasi-toplumsal hayatı, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1980'lere kadar uzanan “devre arası”ndan sonra, yine milliyetçiliğin güdümünde ve “millî devlet” modeli temelinde şekillenmekte. Ürettiği “millî” kinle, ölümlerle, kitlesel göçlerle, en sıkı anti-komünistlere, milliyetçilere bile “eski rejim”i özletebilen bir tahribatla birlikte gidiyor bu şekilleniş. Örnek: Hırvatistan'ın en “sıcak” çatışma bölgelerinden Osijek'te yaşayan, babası “komünist rejim zindanları”nda ölen Macar kökenli üniversite öğrencisi Styepan Kovacs'ın sözleri: “Komünistler düşünce özgürlüğünü ortadan kaldırmışlardı, bunun için onlardan nefret etmiştik. Ama onlar gözü dönmüş milliyetçiliği de baskı altına almışlardı; bunun için onlara müteşekkik olmahydık”. İçinde yaşayanlar kadar, “kıtasındaki” bu krizi “idare” (*manage*) etmekte fazlasıyla zorlanan Avrupa'yı da irkiliyor bu süreç. İrkilenlerde, “bizden irak olsun” duyarlılığı “bir şeyler yapmalı” hassasiyetinin önüne geçiyor. Çünkü, 19./20. yüzyıl dönümünde milliyetçi hareketlerin ve “millî devlet” inşa çabalarının, yüzbinlerce kişilik kan bedellerine mal olurken, çok cepheli bir müzmin ihtilaf jeopolitiğini ifade eden “Balkanlaşma” terimine ilham kaynağı olduğu bu toprakların “mayası” böyle, Batılı entelijensiyanın vasati kanaatine göre: Çetecilik, haydutluk, kan davasına dönüşen şovenizm, şiddet, siyasi barbarlık, komplo – yani tek kelimeyle: Doğu. Balkanlar bu demek!

Balkanlar bu mu demek? Batı etnosentrizminin tasniflerine mahkûm olmak istemeyen Yugoslavyalılar, “üçüncü Yugoslavya”nın peşindeler: İki dünya savaşı arasındaki, Sırpaların egemen olduğu Yugoslavya Krallığı “birinci Yugoslavya”; fiilen sona ermiş olan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti “ikinci Yugoslavya” – ve şimdi “üçüncü Yugoslavya”. “Üçüncü Yugoslavya” ile, ilk ikisinden farklı bir Yugoslavya; ama aynı zamanda, aralarındaki ilişki her nasıl olursa olsun, bileşenleri arasında bir düzeyde bütünlüğün, biraradalığın sürdüğü

bir Yugoslavya kastediliyor. Gerçekten, milliyetçi demagogilerin kimi “uçuşlarına” karşılık, en azından, Yugoslavya’yı oluşturan altı cumhuriyet ve iki özerk bölge arasındaki kolay vazgeçilemeyecek ve kolay ikame edilemeyecek karşılıklı iktisadî bağımlılık, nihaî ve tam çözülmeye engel. (En azından, tam çözülmeyi ziyadesiyle akıldışı kılıyor). Mesele, iç savaş senaryolarının ötesinde, bu bütünlüğün, biraradalığın nasıl bir biçim alacağı meselesi. Üçüncü Yugoslavya’nın gerçekleşme biçimiyle ve düzeyiyle bu soruya vereceği cevap, iki açıdan önem taşıyacak ve belki de bütün dünya için ibretlik olacak. Birincisi, ülke içinde varolan Kuzey-Güney (Doğu-Batı) çelişkisi ideolojik olarak Kuzey/Batı-merkezci, eşitliksizci bir mecrada mı; evrenselci, dayanışmacı bir mecrada mı akacak? İkincisi, ulusal ve üniter devlet modeli arayışı mutlaklaşacak mı; yoksa “İkinci Yugoslavya”nın tam anlamıyla gerçekleştiremediği mutabakat zemini, yani üniter olmayan devlet ve millî olmayan “birlik ve beraberlik” yeniden oluşturulabilecek mi?

“İkinci Yugoslavya”, uzun yıllar boyunca Doğu’da Batı’da da ilgi, sempati uyandırabilen bir model, bir “üçüncü yol” iddiası ortaya koydu. Sosyalist Yugoslavya, hem “millî mesele”nin hem de “toplumsal sorun”un çözümünü gerçekleştirmiş “gibi” idi. Yugoslavya yönetimi, yıllarca gururla savunduğu, “halkların kardeşliği”ne ve işçi özyönetimine dayalı demokratik sosyalizm formülüne yaslanarak; kendisini Doğu Avrupa’nın ve “sosyalist sistem”in zaaflarından azade saydı. Bu bakımdan, Yugoslavya Federal Komünistler Birliği’nin 1986’daki 13. Kurultayında yapılan özeleştiriler gayet radikal, ama gayet de gecikmişti:

- Yugoslavya pazarında bütünlüksüzlük derinleşirken, ekonomik yöresel kapanma eğilimleri gittikçe yaygınlaştı.
- Kooperatiflerde işçilerin etkisi artacak yerde, devletçilik yani etatizm güçlendi. Özyönetim ile devletçilik arasında başgösteren çatışma giderek sınıfsal nitelik kazandı. Devrimimizin ufkunu daraltma girişimlerini yoğunlaştıran devletçilik belirtilerine son verilemedi.

- Bařta milliyetçilik olmak üzere, sosyalist özyönetime aykırı düşen bölücülük, ünitarizm, bürokratizm gibi belirtiler, sosyalist devrimimizin tüm değerlerini yıkıma uğratma tehdidini içeriyor.

Yugoslavya, insanların yüzlerle ölmesinin verdiği acıdan öte bir acı salıyor yüreğe: Sosyalizm adına sahiden özgürleştirici bir alternatifi, “millî mesele”de milliyetçiliği aşan, sahiden enternasyonalist ama yerli/millî bir modelin kıyısında gezinirken; bildik reel sosyalizmle bildik kapitalizm arasında bocalayıp, bildik milliyetçiliğin sularına gömülen bir ülkenin acısı...